

Roman over Johannes onthult keiharde strijd

DE VROEGE KERK WAS GEEN ROMANTISCHE IDYLLE

De filosoof Guy Hocquenghem heeft een magistrale roman geschreven over de eerste eeuw, met de apostel Johannes in de hoofdrol. Een meeslepend epos, vindt Frits de Lange, waarin de tedere discipel die Jezus liefhad zich ontwikkelt tot een ruig en woest man.

Een goed geschreven roman over het evangelie maakt honderden preken overbodig. Een paar woorden die zich vastzetten in de herinnering, een opgeroepen emotie, ze vergezellen een lezer langer dan het briljante betoog van een geleerd theoloog. Een goede romanschrijver schrijft met al zijn zintuigen, beeldend, zinnelijk en tastbaar. Hij weet daarmee de werkelijkheid op te roepen.

Beeldende benadering

De roman van de Franse schrijver Guy Hocquenghem (geboren in 1942, docent filosofie aan de universiteit van Vincennes) 'De toorn van het lam' is zo'n boek. Het christelijke geloof wordt erin benaderd op een manier die een begripsmatig denkend wetenschapper slechts z'n geleerde voorhoofd zal doen fronsen, maar waaraan de gelovige zijn door theologische analyses verbrokkelde hart weer eens kan ophalen. 'De toorn van het lam' is een schitterend boek, een meeslepend epos van zo'n 500 bladzijden over het vroege christendom, waarbij geen lezer in slaap zal vallen of zijn geloof zal verliezen. Het is een historische roman, die op minutieuze wijze de feiten serieus neemt en met één grootse greep de hele chaotische eerste eeuw van onze jaartelling neerzet. Maar bovendien is het een beeldende benadering van het christelijk geloof, die sterke emoties weet op te roepen en zich niet stoort aan theologische letterknechterij.

Het boek verscheen in 1985 in Frankrijk en werd er meteen een bestseller. Inmiddels behoort de roman tot de Franse klassieken. 'Zelden is een zo grote eruditie in dienst gesteld van zoveel romaneske onstuimigheid. Het boek is van de eerste tot de laatste regel verrassend, boeiend, schokkend', schreef Le Monde bij het verschijnen van het werk, waarvan nu een Nederlandse vertaling is uitgebracht.

De hoofdpersoon van 'De toorn van het lam' is de apostel Johannes. En dat is dan voor Hocquenghem in een en dezelfde man verenigd de discipel die Jezus liefhad, de zoon van Zebedeüs, de auteur van het vierde evangelie, de schrijver van de brieven van Johannes en de auteur van de Openbaring van Johannes. Hocquenghem schuift ze allemaal ineen tot één figuur van mythologische afmetin-

gen, die de hele eerste eeuw omvatte. 'Dat kan nooit', zeggen de geschiedkundigen en de theologen dan, die tekst met tekst vergelijken en feit met feit. 'Johannes' kan nooit een en dezelfde persoon zijn geweest, maar is een naam geweest waarachter verschillende groepen en personen schuil zijn gegaan. Hocquenghem is zich van deze tegenwerping goed bewust. Hij schrijft in zijn nawoord, dat een wantrouwend lezer maar vooraf moet lezen: 'Als wij ons houden aan wat de wetenschappelijke geschiedschrijving ons vertelt, blijft er niets van Johannes over. Een paar feiten, omstreden geschriften'. Hocquenghem heeft zich door dit 'raadsel van de discipel die Jezus liefhad' laten meeslepen. 'Johannes is de Liefde, hij is de Donder en de Oorlog. Zijn heilige geweld verzengt en vernielt, zijn onbedwingbare tederheid is die van de jonge bruidegom voor zijn bruid'. Een man vol tegenstrijdigheden, waarin de hitte van de toorn en de zachtheid van het lam werden verenigd. Een leven, dat niet meer te achterhalen valt, maar dat zijn sporen in de geschiedenis van de vroege kerk heeft achtergelaten. Te weinig voor een biografie, te veel voor een mythe.

Raamvertelling

Veel is er van Johannes niet bekend. Maar wat er van hem te weten valt, wil Hocquenghem als uitgangspunt van zijn roman gebruiken. Hij buit daartoe ingenieus het stijlmiddel van de raamvertelling uit en voert een tussenfiguur in, die als filter tot de apostel fungeert: de diacon Prochorus, Johannes' secretaris. Hij is degene die Johannes begeleidt en niet van zijn zijde wijkt. Zijn leven schuift zo in dat van de apostel, dat latere geslachten niet meer zullen weten waar de een begint en de ander ophoudt.

Prochorus is afkomstig uit Alexandrië, het culturele centrum van de toenmalige wereld. Te vondeling gelegd, wordt hij opgevoed bij de joden en doorkneet in de wet. Maar tegelijk is hij een leerling van de filosoof Philo, even goed thuis in de Griekse klassieken als in de Egyptische cultus van Isis. Een kosmopoliet, die na de pogrom op de joden in Alexandrië in het jaar 38 vlucht, in aanraking komt met het christelijk geloof en zich in Jeruzalem voorgoed aan Johannes verbindt

als Griekse wederhelft van de Hebreeuwse apostel.

Johannes is immers door en door jood. Zoon van Zebedeüs uit Kapernaüm, het vissersdorp. Maar toch is hij anders dan vissers als Petrus en Andreas. Want hij is een geletterde uit de middenklasse, een ingewijde in de thora dankzij zijn studie in Jeruzalem, en hij beweegt zich ook wat gemakkelijker in hogere milieus. Zijn vader was groothandelaar in vis, en hoewel het nog altijd bij Johannes' thuis naar vis stonk, was zijn wereld groter dan het meer van Galilea.

Vage omtrekken

Prochorus tekent Johannes' levensverhaal ingetogen op, en hoe zich dat gaat mengen met dat van Jezus. Hij benadert Jezus met schroom en gaat de oevers van het nieuwe testament niet verre te buiten. Dat hij romancier is en geen theoloog, heeft in dit opzicht ook voordelen: hij bezwijkt niet voor de verleiding Jezus dogmatisch te laten buikspreken. Jezus blijft met vage omtrekken op de achtergrond, terwijl Hocquenghem alleen de sporen die hij bij Johannes achterliet probeert uit te tekenen.

Vanaf de eerste ontmoeting met Jezus is Johannes diens geliefde discipel. De liefde tussen die twee beschrijft Hocquenghem als een intieme warmte, die het lichamelijke niet schuwt maar omvat. Voor Johannes zijn de nachtelijke gesprekken met Jezus voorbehouden; hij slaapt aan de zijde van zijn Heer. Met Maria Magdalena en Jezus vormt Johannes een soort intieme drie-eenheid: de hand die op zieken en melaatsen wordt gelegd, streelt Maria en Johannes. 'En hij raakt hen (de zieken en melaatsen, FdL) aan, onvermoeibaar, hij duikt onder in die oceaan van onreine contacten; zijn mooie beweeglijke en soepele handen strelen de stompjes van ledematen, sluiten etterende wonden, en rusten 's avonds op Johannes' schouders of op die van de vrouw van Magdalena, alsof hij hen op hun beurt wilde laten delen in dat contact met het bederf'.

Hocquenghem is homoseksueel, en een van het militante soort. Hij is in Frankrijk een van de oprichters geweest van het FHAR, 1e Front Homosexuel d'Action

Révolutionnaire, een radicale homobevrijdingsbeweging die voortkwam uit de studentenbeweging van 1968. Hij publiceerde veel over homoseksualiteit en werkte samen met Michel Foucault, bij wie hij studeerde, in diens onderzoek naar de 'Geschiedenis van de seksualiteit'.

Toch is het opvallend dat Hocquenghem in zijn tekening van de verhouding tussen Jezus en Johannes – en ook die tussen Johannes en Prochorus – uiterst terughoudend te werk gaat. Hocquenghem beweegt zich in de structuralistische traditie en zet zich af tegen psychologische romans. Dat zou één reden kunnen zijn voor de ascese die hij hier opbrengt. Maar in zijn nawoord voegt hij er nog een andere aan toe. Hij beklemtoont daar dat de relatie tussen Jezus en Johannes onmiskenbaar een erotisch aspect bezit, maar dat het niet aangaat deze erotiek te verseksualiseren. Juist van Michel Foucault heeft hij geleerd dat het illegitiem is om onze huidige (homo)seksuele opvattingen op andere tijdvakken te projecteren. Deze zelfbeperking maakt de roman geloofwaardig. En de vertaler, die van een 'innig lichamelijk contact' in de verhouding tussen Jezus en zijn geliefde discipel spreekt, suggereert meer dan

Hocquenghem in het Frans schrijft: dat zij 'elkaar lichamelijk na stonden'. Ook in zijn beschrijving van Jezus' omgang met vrouwen gaat het Hocquenghem niet om sensualiteit, maar om intimiteit. Het lijkt alsof alleen romanschrijvers buiten het circuit van de gevestigde theologie over de vrouwelijke tederheid rondom Jezus kunnen schrijven. 'Nooit is er een theoloog op het idee gekomen over de vrouwenhanden in het evangelie te preken', schreef Heinrich Böll in 'Meningen van een clown'. 'Veronica, Magdalena, Maria en Martha – allemaal vrouwenhanden, die Christus tederheden bewezen. In plaats daarvan preken ze over wetten, grondregels, kunst, staat. Christus is om zo te zeggen privé bijna alleen met vrouwen omgegaan'.

Ruig en woest man

Böll vervolgt: 'Natuurlijk had hij mannen nodig, zoals je bij een grote verhuizing gewoon mannen nodig hebt, voor het zware werk. En Petrus en Johannes waren zo beminnelijk dat ze al haast geen mannen meer waren terwijl Paulus de mannelijkheid bezat die een Romein paste'. Hoezeer Hocquenghem ook Bölls oordeel over vrouwen in het evangelie

zou delen, hoezeer ook diens gedachte over de beminnelijkheid van Johannes – over de harde soort mannelijkheid waarin Johannes niet onderdeel voor Paulus, laat de auteur van de 'De toorn van het lam' daarentegen geen twijfel bestaan.

De discipel die Jezus liefhad ontwikkelt zich na het afscheid van de Heer tot een ruig en woest man, aan wie Hocquenghem een donderende stem toekent, die het evangelie preekt maar vooral het oordeel verkondigt, binnen de kerk en daarbuiten. Johannes is een aanbidder van het lam, dat zich stemmeloos ter slachting leiden liet, maar dat tegelijk ziedend zijn toorn laat striemen. Johannes verenigt in zich de toorn en het lam, een symbiose die met visionair geweld op Patmos tot uitbarsting zal komen; Hocquenghem ontleent de titel van zijn boek dan ook aan de Apocalyps (hoofdstuk 6 vers 16).

Paranoïde trekjes

De organisatie van de vroege kerk is een keihard gevecht geweest, waarbij Johannes zijn tederheid dreigde te verliezen. Een strijd tegen de laster, het ongelooft en de vervolging van buitenaf, maar ook tegen de tegenstanders in de jonge kerk zelf. Zozeer hebben de christenen het volgens Hocquenghem op elkaar voorzien, dat Johannes er tenslotte paranoïde trekjes van krijgt.

Het eerste conflict ontstond toen het christelijke geloof in Jezus Messias nog maar een Jeruzalems en Galilees binnenbrandje was. Rabbi Gamaliël probeert in Hocquenghems fictie Johannes ervan te overtuigen dat de joodse geleerden tegenover de Romeinse bezetter moeten worden gesloten: 'Laat de kloof tussen jullie en de andere kinderen van Juda toch niet groter worden, jij die de Wet hebt bestudeerd. (. . .) Bedenk, dat als jullie je van ons losmaken, je het doodvonnis over ons uitspreekt. (. . .) Jezus was een profeet, iets dat ik niet meer voor mogelijk had gehouden. Vraag niet van mij te geloven dat hij een god was, dat kan ik niet, ook al zou ik het willen', smeekt de wetgeleerde aan Johannes. Tevergeefs, want deze is in zijn liefde compromisloos, hard en onverbiddelijk. Dat blijft Johannes ook in het conflict dat als een rode draad door heel de roman heen loopt: dat tussen de christenen onderling. De joden-christenen die vonden dat de wet moest worden gehouden en de besnijdenis van nieuwe bekeerlingen blijvend moest worden verlangd, konden in Johannes hun voorvechter vinden die van geen wijken wilde weten. Zij die meenden dat de wet in Christus was opgeheven en dat de voorhuid dus intact kon blijven, schaalden zich achter Paulus. Tussen deze twee, beide wetgeleerden, ontbrandt een hevige strijd, waarvan in het nieuwe testament de sporen zijn terug te vinden. In dit opzicht onthult Hocquenghem scheuren en naden die in naam van de kerk-politieke eenheid altijd toegedekt moesten worden. De vroege kerk, leren we uit zijn roman, is nooit een romantische idylle geweest, verre van dat. Maar Hocquenghem – hij geeft het zelf ook toe – overdrijft. De eerste bemidde-

Guy Hocquenghem: 'Johannes is de Liefde, de Donder en de Oorlog'.



Foto Vincent-Pierre Angoullant

lingspoging in de jonge kerk vindt plaats in het jaar 49 in Jeruzalem en eindigt in een compromis, waar ook het nieuwe testament op verscheidene plaatsen melding van maakt. Maar Hocquenghem laat het conflict daarna alleen nog maar in hevigheid toenemen. Zo reist Johannes Paulus achterna naar Efeze, om zich diens bekeerlingen toe te eigenen en voor de dwaalleer te behoeden; zo evangeliseert hij in hetzelfde Rome als zijn rivaal, maar mijdt daarbij angstvallig elk contact met de apostelen der heidenen. Meer nog: in Paulus ziet de geliefde discipel een binnengedrongen verrader, ja de antichrist zelf. En als hij in zijn apocalyptische visioenen een beest uit de afgrond ziet verschijnen, lijdt het voor hem geen twijfel: dat is de dertiende apostel, Paulus, die het evangelie aan de onbesnedenen verkwaamt.

Maar Paulus is niet minder zachtzinnig in zijn oordeel over Johannes. Als deze in het circus van Nero te Rome wordt gekruisigd (een marteling die hij op wonderbaarlijke wijze zal overleven), zit Paulus met zijn bewakers op de tribune, kijkt toe en als hij denkt dat de apostel is gestorven, strekt hij zegenend zijn handen uit.

Hocquenghem overdrijft. Mateloos, vond ik bij herlezing van de Nederlandse vertaling. Paulus is een gewiekst manneke, met kromme benen, een harig gezicht en doorlopende wenkbrauwen. Die weliswaar in Rome gevangen zit voor zijn geloof maar aan zijn goede contacten met Seneca en Agrippa zoveel privileges overhoudt, dat hij zijn boeien als z'n zilveren armbanden gaat betitelen en zich door rijke dames en matrones in zijn hechtenis laat troosten. Paulus verwordt in de roman tot een karikatuur en een ongeloofwaardige tegenspeler van Johannes. Als Hocquenghem dan tenslotte toch moet vertellen dat Paulus voor zijn geloof veroordeeld en onthoofd is, kan hij er niet meer bij zeggen waarom.

Weerzinwekkende wellust

Maar in zijn excess overtuigt Hocquenghem de lezer van één ding zeker: dat de kerk uit conflicten is geboren. De grootste tegenstander van Johannes is echter niet Paulus, maar de keizer in Rome. In de confrontatie die Hocquenghem tussen Nero en de apostel laat plaatsvinden, oog in oog, de keizer die Johannes op obscene wijze onteert en Johannes die de keizer vervloekt, komt de roman tot een hoogtepunt.

De lezer wordt het Rome van de jaren '60 binnengeleid, de smeltkroes van culturen en godsdiensten, brandhaard van politiek gekonkel en decadente zinnelijkheid. In dit machtscentrum van de toenmalige wereld wil Johannes Christus als koning zien heersen.

'Ik heb mijn Quo Vadis geschreven', zei Hocquenghem tijdens de presentatie van zijn boek in 1985. En inderdaad, zijn beschrijving van het brandende Rome en de daarop volgende arenaspektakels, waarbij de christenen al zingend en biddeend door de leeuwen verslonden worden, heeft soms iets Hollywood-achtigs, met een zaalbreed superscherm in techni-

color. Zo terughoudend hij Jezus benaderde, zo gulzig tekent Hocquenghem de weerzinwekkende wellust en de morbide fantasie van Nero. Een verkoold Rome, een met lijken bezaaid circus, een waanzinnige keizer, die zich als beest vormd aan de geliefde vergriipt – met die beelden op het netvlies ontvlucht Johannes Rome. Op weg naar Jeruzalem, om onderweg op Patmos te stranden.

Aan Rome is Hocquenghem zich te buiten gegaan. Maar des te beter zijn dan de hallucinerende gezichten van de ziener van Patmos te plaatsen. Het Beest, de Hoer van Babylon, de Draak – de lezer weet direct wie er bedoeld wordt in de duistere Apocalyps: Rome, de keizer. De Openbaring van Johannes is voor Hocquenghem geen rechtstreekse ingeving uit de hemel, maar nachtmerrie, in de herinnering van de apostel gegrift. Die verteerd wordt door achterdocht en woede om het verraad dat de wereld en de kerk plegen aan zijn geliefde, en die wacht op de vervulling van het laatste teken dat de terugkomst van de Heer nog in de weg staat.

'Bemint elkaar . . .'

Johannes ziet in de ondergang van de tempel van Jeruzalem dat laatste teken vervuld. De roman opent en sluit dan ook met de verwoesting van het joodse heiligdom in het jaar 70 door de Romeinse legers van Vespasianus. Opnieuw krijgt de lezer een minutieuze beschrijving onder ogen van de joodse oorlog en het Romeinse beleg van Jeruzalem. Johannes is getuige van de schending van het altaar en de brand die het heilige der heiligen verwoest. Voor hem is de wereld ten onder gegaan.

Maar nog overleeft Johannes de gruwelen (hij is immers de apostel die niet sterven zou, eer Jezus terug zou komen!). Stokoud, dooft hij langzaam uit in Antiochië. 'Als de aartsapostel zich de laatste tijd nog onder de gelovigen liet brengen, beperkte de Donderende Stem zich ertoe hen te zegenen met de voortdurend herhaalde woorden: 'Kindertjes, bemint elkaar . . .'. Sommigen dachten dat hij kinds was, want ze hadden hem nog horen bulderen. (. . .) Na veel te hebben gehaat, veel gevochten en veel gebloed, was hij nog slechts liefde, zoals in het begin van zijn leven met Jezus'. Zo laat Hocquenghem de laatste ooggetuige die aan de boezem van Jezus rustte, in het jaar 96 sterven, met zijn geheim. Prochorus, die hem de ogen sluit, zal aan de bisschop van Rome schrijven dat een tijdvak is afgesloten, dat er nu compromissen gesloten zullen moeten worden en dat de kerkelijke hiërarchie zal moeten worden erkend. 'En werkelijk, er is aan ons niets joods meer'. De kerk is ontstaan.

Guy Hocquenghem schreef een magistrale roman. Natuurlijk, de predikant die over Johannes gaat preken zal er eerst een stevig bijbelcommentaar op na slaan. Maar met Hocquenghem bezorgt hij zichzelf en zijn hoorders wel rooie oortjes.

Frits de Lange

Guy Hocquenghem: De toorn van het lam. Vertaald door Ton van der Stap. Uitgeverij Gooi en Sticht. Prijfs 39,50.

DE LANGE

Duitsland en Rusland

Enkele weken geleden publiceerden de kerken in West-Duitsland en de kerken in de DDR een gemeenschappelijke verklaring onder de titel 'Versöhnung und Verständigung'. De verklaring richt zich tot de leden van de gemeenten en de inhoud heeft betrekking op de relatie tussen Duitsland en de Sowjet-Unie.

In de verklaring trekken vier dingen de aandacht. Er wordt gemarkeerd dat de Russisch-orthodoxe kerk na de oorlog met grote verzoeningsgezindheid de kerk in Duitsland tegemoet getreden is. Dat betekent niet dat de herinnering aan de oorlog weggepoetst moet en mag worden. Velen in Duitsland vinden dat er eindelijk gezwezen moet worden over de oorzaken en de gevolgen van de oorlog, maar de verklaring wijst erop, dat dit een ernstige vergissing zou zijn. Herinneren en herdenken zijn noodzakelijk voor de toekomst en moeten in het heden geleerd worden.

De verklaring erkent verder dat het Duitse leger in Rusland niet zo maar een veroveringsoorlog heeft gevoerd, maar een vernietigingsoorlog, gepaard gaande met de grofste misdaden tegen burgers. Geen enkele thans levende Duitser kan zich onttrekken aan de gevolgen van deze gruweldaden. In de derde plaats wordt erkend, dat de kerken in Duitsland in de jaren van duisternis en demonie hebben gezwezen. Het is waar dat ook Duitse mensen hebben geleden, maar de verklaring wijst de gedachte af, dat lieden, onrecht en schuld tegenover elkaar kunnen worden afgewogen en weggestreepd. Wie vrede wil, zo zegt de verklaring tenslotte, moet niet de weg van de oorlogsvorbereiding en de bewapening gaan.

Er zijn nog al wat groepen christenen in beide Duitslanden, die de voorkeur zouden hebben gegeven aan een dieperreikende schuldbekentenis en aan meer uitgewerkte voorstellen om tot een echte verzoening te komen met het volk van de Sowjet-Unie. Zodoende zouden stappen worden gezet om de vele veroordelen met betrekking tot Rusland te bestrijden. Hoe het zij, de verklaring van deze protestantse kerken is van belang, als we denken hoe de tegenkrachten werkzaam zijn (zie bijvoorbeeld de Historikerstreit, die thans in West-Duitsland woedt) en als we denken aan de oproep van kardinaal Höffner (op 8 mei '87) om 'die Fragen nach Schuld und Unrecht des Zweiten Weltkrieges endlich ruhen zu lassen'. Van dit type 'herders' hebben we niets te verwachten.

H. M. de Lange